

MAADAY-KARA DESTANI'NDA BİLGİ, AKIL VE MUTLULUK İLİŞKİSİ

Mustafa NERKİZ

Öğr. Gör., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası
Türk-Kazak Üniversitesi, mustafa.nerkiz@ayu.edu.kz

ÖZ

Anahtar kelimeler:

*Maaday-Kara,
destan, bilgi, akıl,
mutluluk*

Düşünce tarihinde bilgi kavramı sıkça ele alınmış; bilginin neliği, kaynağı, önemi konusunda çeşitli düşünceler ortaya konmuştur. Türk kültüründe de bilgi, insanı yükselten evrensel bir değer olarak ele alınmış ve bilgi sayesinde insanın mutluluğa ulaşabileceği görüşü ileri sürülmüştür. Bu çalışmada ele aldığımız Maaday Kara Destanı da, Türklerin eski dünya görüşü ve düşünce sistemleri hakkında bilgiler sunarken, metnin arka planında aklın kullanımı, bilginin önemi ve mutluluğa ulaşma noktasında önemli mesajlar vermektedir. Yeraltı ve yeryüzünün kötü ruhlarıyla mücadele, yabancı hanlarla mücadele, kahramanın evlenmesi gibi farklı epizotlardan oluşan bu uzun destan parçasında yeraltı ve yeryüzünün kötü ruhlarıyla mücadelede bilgiye ulaşma vasıtaları, bu süreçte aklın rolü ve kullanımı, bilicilik ve mutluluk bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

RELATIONSHIP OF KNOWLEDGE, WISDOM AND HAPPINESS IN THE EPIC OF MAADAY-KARA

ABSTRACT

Keywords:

*Maaday-Kara, Epic,
Knowledge, Wis-
dom, Happiness*

The concept of knowledge has often been discussed; a variety of ideas on quality, source and importance of knowledge has been put forward. Also, in Turkic culture, knowledge has been considered as a universal value raising human beings. And the thought that man might reach the bliss due to knowledge has been allaged. The Epic of Maaday-Kara, which we're dealt with in this study, in one hand, present information about the Turk's worldview and thinking system. On the other hand, it gives the value of knowledge, use of wisdom and important messages to reach the bliss at the background of the text. In this long piece of the epic which is containing diverse episodes such as struggle with the bad souls of the ground and underground, tackling with foreign khans and the marriage of the hero, tools for reaching the knowledge in tackling with the bad souls of the ground and underground, the role and use of wisdom in this process, sophism and bliss have made the point of this study.

Giriş

Bilgi kavramı düşünce tarihinde sıkça ele alınmış; bilginin neliği, kaynağı, önemi ve insan bilgisinin sınırı konusunda çeşitli görüşler ortaya konmuştur. Gerçek bilgiye ulaşmanın mümkün olduğunu savunan dogmatik filozoflar bu konuda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerden birisi olan rasyonalizm, bilginin kaynağı konusunda “akıl”ı esas alırken, sansualizm “duyu/duyum”u, emprizm “deney”i, intuitionizm ise “sezgi”yi ön plan çıkarmıştır (Erdem 1998: 57-58: Akt. Akdağ 2010; 1).

Genel olarak ele alındığında, bilen ile bilinen arasında kurulan bir ilişkinin bir ürünü olan “bilgi”, çift kutuplu bir bağlantı olarak ele alınmıştır. Bilen ile bilinen arasında kurulan bu bağlantı kimi zaman sanat, kimi zaman din, kimi zaman bilim alanında kurulabilir. Bilgi kuramında bağlantının bilen tarafındaki öğeye özne (subject), bilinen tarafında bulunan öğeye de nesne (object) adı verilir (Akarsu 1998: 34; Akt. Kılıç 2014). Özne, bilginin yapıcısı ve taşıyıcısıdır. Özne, dışsal olanın karşısında içsel bir yapı olan bilinçliliği ifade eden, kendine bilme gücü taşıyan, kendini ben olmayanın karşısında bulan nesneye bilme amacıyla yönelen insanı ifade eder (Akarsu 1998: 148; Akt. Kılıç 2014). Özne ile olan ilişkisi bakımından nesne, bilincin kendisine yöneldiği, tasarladığı şeydir (Kılıç 2014: 456). Özne ile nesne arasındaki ilişkiyi sağlayan bağlara “bilgi aktarı” adı verilir. Bilgi aktarı, özneyi nesneye bağlamaktadır. Her bir aktın, kendine göre belli özellikleri vardır. Örneğin; düşünmenin farklı şekilleri vardır. Bunlar zekâ, akıl, sezgi, hayal, hatırlama, ayırma, birleştirme olarak sıralanabilir (Mengüşoğlu 1992; 636: Akt. Kılıç 2014).

Platon, ruhun ideaların bilgisine sahip olduğunu ve bunun “anımsama” ile bilinç alanına çıktığını ileri sürer (Akarsu 1998: 59; Akt. Kılıç 2014). Aristoteles (M.Ö. 384-322) bilginin doğuştan geldiğini kabul etmese de, ona göre insan zihni dünyaya gelirken tamamen boş değildir. Zihin bilgiye değil, bilgi meydana getirebilme yetisine ve yeteneğine sahiptir. “*Bu yeteneğin gelişmesi ve işlem yapabilmesi için ise, dış âleme ait gözlemlerin ve duyu organlarının faaliyetine ihtiyaç vardır. Bunlar olmadan bilgi meydana gelmez*” (Erdem 1998: 63). Bu açıdan Aristoteles, aklın yanı sıra, duyu ve deneyimleri de bilginin kaynağı olarak görmüştür.

Duyu, çevredeki nesneleri algılayarak akli uyarır. Aklın, duyunun getirdiği bilgiye güvenmesi için, algılamının birden fazla tekrarı gerekmektedir. Zira bir defa tekrar bilgi getirmez (Gazali 101: Akt. Akdağ, 2010: 54). Gazali’ye göre; akıl, insanın nazari (kuram-

sal) bilgileri kavramak için yaratılıştan sahip olduğu bir yetenektir. Onunla eşyaları kavramak mümkündür. Deneyim yoluyla elde edilen bilgilerin yanı sıra; işlerin sonunu bilmeye, geçici heveslere kapılmayıp mutluluğu elde etme yeteneğine de akıl denilmiştir. Bu anlamda akıl, iradeyle ilişkilendirilmiştir. Bu, insanı hayvandan ayıran bir özelliktir (Çubukçu 1987: 119). Farabi’ye göre akıl “kuvve halinde akıl, fiil halinde akıl ve kazanılmış akıl” olmak üzere üç evre halinde ele alınmıştır. İşlevine göre de avamî akıl, kelamî (teolojik) akıl, burhanî (analitik) akıl, ahlaki (etnik) akıl, psikolojik ve epistemolojik akıl ile metafizik akıl şeklinde tasnif edilmiştir. Ona göre akıl, bilmediğimiz şeyleri kavramamıza, anlamamıza, öğrenmemize yarayan ve doğru bilgiye ulaştıran bilgi kaynağıdır (Uysal 2004: 147-148).

Akla ve bilgiye verilen değer, edebiyatımızın ilk yazılı kaynaklarından birisi olan Kutadgu Bilig’de de gözler önüne serilmiş, “ideal insan” tipinin en önemli vasıflarından birisi olarak “akıl” unsuru üzerinde durulmuştur. Eserin sahibi Yusuf Has Hacib “Aklın hareketi doğrudur, itibarı da büyüktür” (1850) diyerek aklın, Yaradan tarafından yaratılana bahsedilen en büyük şey olduğunu belirtmiştir. Eserde akıl ve bilgi, insanı yükselten değerler olarak ele alınmış, bilgi sayesinde insanın dünyaya hâkimiyet sağlayabileceği ve mutluluğa ulaşabileceği ifade edilmiştir. Bilgiye ulaşmanın vasıtası olarak da akıl ön plana çıkarılmıştır.

Altay Türklerinin destanlarından olan ve arkaik izler taşıyan Maaday-Kara Destanı, Türklerin eski dünya görüşü ve düşünce sistemleri hakkında bilgiler sunarken, metnin arka planında aklın kullanımı, bilgiye ulaşma ve bilginin önemi noktasında önemli mesajlar vermektedir. Yeraltı ve yeryüzünün kötü ruhlarıyla mücadele, yabancı hanlarla mücadele, kahramanın evlenmesi gibi farklı epizotlardan oluşan bu uzun destan parçasında, yeraltı ve yeryüzünün kötü ruhlarıyla verilen mücadelede bilgiye ulaşma, bilginin önemi, akıl ve mutluluk ilişkisi bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Selahaddin Bekki’nin “Altay-Türk Destanı Maaday-Kara” (İnceleme-Metin) adlı yayımlanmış doktora tezindeki metnin esas alınarak gerçekleştirildiği metin merkezli bu çalışmadaki amacımız ise, Maaday-Kara Destanı’nda aklın ve bilginin insan hayatındaki yerini ve önemini belirginleştirmek, akıl-duygulu ilişkisini ve akıl-mutluluk ilişkisini ortaya koymaktır.

Maaday-Kara Destanı’nda Bilgiye Ulaşma Yolları ve Bilici Tipler

Gök, yer altı ve yeryüzünden oluşan üçlü evren tasarımı ile bu üç kozmik evrendeki Tanrı, iye-ruhlar,

Kam ve insanlar arasındaki ilişkilerin gözler önüne serildiği Maaday-Kara Destanı'nda, Türklerin zihinsel tasarımlarından hareketle ortaya çıkan evren modeli ve bu evreni açıklayan düşünce ve bilgi sistemi ortaya konulmaktadır. Tasarım, *"daha önce algılanmış olan bir nesne veya olayın bilinçte ortaya çıkan şekli, biçimi"*dir. Zihindeki bu ortaya çıkış beş duyuyla hissetmeye, hayal ile cisimlendirmeye, kıyaslamaya ve anlamlandırmaya dayanır. İlkel insanın evrenle ilgili merakını ve bilme ihtiyacını karşılamak üzere sorduğu evrensel sorulara, kendi algı ve tecrübesi dâhilinde bulduğu cevaplar, onun ilk kabullerini ve zihinsel tasarımlarını oluşturur. Bu zihinsel tasarımlara bağlı olarak *"bilinmeyen"*e ilişkin her ayrıntıyı açıklayan bir bilgi sistemi ortaya çıkar. Her türlü kozmik olay, bu bilgi sistemiyle açıklanır ve yorumlanır (Arslan 2005: 65). Mitik tasarımların sembolik formlar vasıtasıyla aktarıldığı Maaday Kara Destanı'nı, çeşitli eylemler vasıtasıyla ortaya konulan düşünce ve bilgi sistemi içerisinde insanın konumu hakkında ipuçları sunması; bilginin kaynağı, bilgiye ulaşma yolları ve yöntemleri, bilge/bilici tipler, bilginin kullanımı ve önemi bağlamında çeşitlilik arz etmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Halk anlatılarında, toplumların inandığı değerlere sahip olan ve idealleştirilen çeşitli tipler mevcuttur. Bunlardan birisi olan ve sosyal statüsü, olağandışı özellikleri, insani vasıfları en üst düzeyde olan, kötülüğe karşı iyilikten yana olan ve akıl danışılan *"bilge/bilici"* tip, insan zihninde olması gerektiği gibi tasarlanmış bir karakter olarak yer almaktadır. İçinde yer aldığı toplumun huzuru için çabalayan, yol gösterici ve çözümleyici özelliklere sahip bilge tipin, özellikle aksakallı ve yaşlı olması, tecrübe sahibi olduğuna işaret etmektedir (Abdurrezzak 2014: 192). *"Kahramanın ihtiyaç duyacağı tılsımları ve öğütleri sağlayacak bir büyüücü, keşiş, çoban, ya da demirci"* bilge/bilici tip olarak karşımıza çıkabilmektedir (Campbell 2010: 89; Akt. Abdurrezzak 2014: 192).

Maaday-Kara Destanı'nda kahramanın bilgeliğinin yanı sıra, ihtiyacı olan bilgilere ulaşması da çeşitli bilici tipler vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Bu bilici tiplerden en önemlisi Altay'ın ruhu yaşlı kadındır. Burada yaşlılık ve bilgelik ilişkisi dikkati çekmektedir. Bilgelik gelişimi zamanla, yani deneyimlerin birikimiyle mümkündür. Maaday Kara da yaşlı olmasına rağmen, bilge özelliği göstermemektedir. Çünkü bilgelik, edinilen yaşam tecrübesi ve kriz zamanlarındaki problemlerin üstesinden gelebilme kabiliyetinin bir sonucudur. Maaday Kara, yurdunda toy olmasına rağmen, halkı iki nesil boyunca eğlenmediği için bunun iyiye alamet olduğu bilgisine sahip değildir. Çünkü deneyimlerle elde edilen

bilgiler için birden fazla tekrar gerekmektedir. Maaday Kara'nın halkı ise uzun zamandır kötü durumdadır ve bu olanlardan doğru bilgiyi çıkarmadaki yetersizliği de bu sebeptir. Hatta her şeyden haber veren yedi kat kapaklı Ay Sutrasi'nı çıkarıp okumasına rağmen bir şey anlamaz. (s. 276) *"Sutra"* ya da *"Sudur"* adı verilen kutsal kitaplar, Altay destanlarında Tanrılar tarafından kahramanların kaderlerinin yazıldığı kutsal kitaplardır. (Özdilek 2010: 55) Anlatının ilerleyen bölümlerinde yedi sarı lama sutralara bakarak gerçek bilgileri elde edebilirlerken, Maaday-Kara'nın başarısız olması, onun bilgelik olarak nitelendirilebilecek yetkinliğe ulaşamamasıyla ilişkilidir. Maaday Kara'nın anlatının ilk bölümünde yetmiş gün uyuması da, kosmos düzeninden kaos düzenine geçişi sembolize eder. Türklerin mitolojik dünya modelinin önemli alanlarından birisi olan kaos ve kosmosun sınırsal mekanı uyku ile ilişkilidir. Oğuzların *"küçük ölüm"* dedikleri *"uyku/yuku"*, kosmostan kaosa dahil olma ve yaşamdan uzaklaşıp ölüme yaklaşmanın mekanizmasıdır. (Rzasoy 2012: 172) Yetmiş gün uyuduktan sonra uyanan ve halkının dağılıp malının sahipsiz kaldığını gören Maaday Kara'nın *"aklımı mı kaybettim"* demesi de içinde bulunduğu olumsuz durumu ifade eder. Akıl, bilgiye ulaşmanın en önemli yollarından birisidir. Onun kaybıyla doğru bilgiye ulaşmak ve mevcut olumsuz durumu bertaraf etmek imkansız hale gelmektedir. Gerçeğin bilgisine ulaşabilme ve kriz zamanında problemlerin üstesinden gelme kabiliyetine sahip olmayan Maaday-Kara, bu şartlar altında yurdu ve malını kaybedip esir düşer.

Maaday-Kara'nın yurdunu alt üst edip onu ve halkını esir eden Kara Kula Kağan, Türk mitolojisinde yeraltı dünyasının efendisi olan Erlik'in kızı ile evlidir. Anlatıda geçen *"Yeryüzünde olanları / Koyu-boz ata binen / Kara-Kula kağan bilir"* (s. 365) ifadelerine rağmen Kara Kula Kağan da bir bilici tip özelliği taşımamaktadır. Altay yurdunu yağmalayıp yıkan ve yeryüzündeki her şeyi kökünden söken Kara Kula, daha sonra *yetmiş kollu mavi nehri* batıya döndürmek ister, fakat başaramaz. Yedi büyük ormanlık dağları yakmak ister, başaramaz. İki altın guguk kuşunu vurmak ister, vuramaz. Yüz budaklı demir kavağı devirmek ister, deviremez. Dokuz köşeli gümüş çakıyı çıkarmak ister, çıkaramaz (s. 298). Çünkü mitik tasarıma göre bunlar evrenin temel varoluş unsurlarıdır. Bu unsurlardan birinin olmaması ideal evren düzeninin bozulması anlamına gelmektedir. Bunu da ancak *"gök"*e ilişkin ilahi irade gerçekleştirebilir. *Dokuz köşeli at çakıyı* çıkarmak isteyen Kara Kula, bu at çakının üst tarafının Tanrı Kuday'a, alt tarafının ise Erlik'e ait olduğu bilgisine de sahip değildir. Kurguya göre Kara Kula'nın bilgisi sadece kozmik yeryüzü evreninde olup

bitenlerle sınırlıdır. Gök ve yeraltı evrenine ait bilgilere sahip olamayan Kara Kula, bu bilgilere ulaşabilecek akla ve sezgiye de sahip değildir. Sarı Lama'nın onun için söylediği “*rezilin kızarıp akacak kanı yok, sönüp ölecek ruhu yok*” sözü ile Kara Kula'nın bu dünyada ölümsüz olduğu ifade edilir. Bunun bilinciyle hareket eden Kara Kula kibirlenir. Kurguda sunulan bu olumsuz hassa, aynı zamanda onun gerçeklere ulaşmasını engelleyen bir perdedir. Bu olumsuz özellik Kara Kula Kağan'a yenilgiyi ve ölümü getirecektir.

Altay'ın sahibesi yaşlı kadın ise, yaşamın anlamına ilişkin derin bilgilere sahiptir. Kögüdey Mergen'e verdiği nasihatlerden de açıkça anlaşılabilir gibi, yaşlı kadın, yaşama ilişkin felsefi bir bakış özelliği sergilemektedir. Yaşlı kadının, Kögüdey Mergen'in yüksek ve alçakta uçan kuşları okuyla vurduktan sonra söylediği sözlerle¹ yerin ruhu (sahibi) yedi kurt ile Altay'ın ruhu (sahibi) dokuz kuzgunu okuyla vurması sonucunda söylediği sözler² birer kehanet gibi görünse de, aslında bu ifadeler nesne ile insanın uyumunu sezebilme kabiliyetinin neticesiyle, yani sezgi sonucu ortaya çıkan bir bilgi olarak değerlendirilebilir. Kögüdey Mergen'in, avını ölümcül noktası olan koltuk altından vurması, onun usta bir avcı olduğu kadar, aklını kullanan bir kahraman olduğuna da işarettir. Yaşlı kadının sezgi yoluyla bilgi üretmesinde kahramanın bu ustalığı ve aklını kullanma kabiliyeti elbette önemlidir. Bunun yanında, geçmişin getirdiği deneyimlerle evrene ve yaşama ilişkin daha fazla bilgiye sahip olan yaşlı kadın, içinde yaşanan anı doğru değerlendirebilme ve geleceği tahmin edebilme yetisine de sahiptir. Yaşlı kadının deneyimlerini ve bilgilerini başkalarıyla paylaşma gibi olumlu bir özelliğe sahip olması da, bilgeliğinin bir başka göstergesidir.

Yaşlı kadın; ailesi, halkı ve yeraltı dünyası hakkında Kögüdey-Mergen'i bilgilendirdikten sonra “*Ne yapacaksan aklınla yap*” (s. 334) sözüyle aklın kullanımına vurgu yapar ve kahramanı gerçekleştireceği eylemlere hazırlar. “*Nerede maharet gerekiyorsa orada göster oğlum / Böyle davranırsan Sümer-Ulom dağına bile oynatırsın oğlum / Çare ne ise onu ara balam / Böyle yaparsan halk arasında şöhrat bulursun*” (s. 335) sözleriyle gerektiği yerde ve zamanda aklını kullanarak çare aramasını ve çözüme ulaşmasını nasihat eder. Anlatıda her problem, bir an-

1 “*Sen amacına ulaşacaksın, dedi / Neyi arzu-lasan alacaksın, dedi / Azı dişli koyu boz at / Kafasını yelesine yaslayacak, dedi / Büyük parmaklı Kara Kula / Kendi kafasını yenine koyacak, dedi*” (s. 321)

2 “*Azı dişli koyu boz / Kafasını yelesine yaslayacak / Büyük parmaklı Kara Kula / Başını koluna yaslayacak oğlum*” (s. 332)

lamda akli geliştiren temel unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kөгüdey-Mergen'in, anlatıdaki en büyük mahareti ve hüneri kullandığı yayı ve okudur. Kahraman, kamış okunu fırlattığında okun ucundan ateş yayılır, başparmağından kıvılcım saçılırdı; yeryüzü titrerdi. Buna rağmen Kögüdey-Mergen, karşılaştığı her problemde yayına ve okuna davranmamaktadır. Yaşlı kadının söylediği “*Kendi gücüne güven, ancak savaşa girişme / Güçlününün de ayakları altından toprak kayabilir / (...) / Eğer okun varsa, rastgele atma / Eğer sözün varsa, ölçüp biçip söyle*” nasihatlerini ilke edinir. Karşılaştığı tüm engellerde savaşı başlatan kişi olmaz. Tatlı ve ölçülü sözlerle sonuca ulaşamadığında savaşa tutuşur.

Altay'ın sahibesi olan yaşlı kadın, Kögüdey Mergen için “*sen ruhumun aklısın*” (s. 318) ifadesini kullanır. Akıl, insanı çözüme ve mutluluğa götüren vasıtalardan birisidir. Altay'ın ruhu yaşlı kadının bu ifadesi, Altay yurdunun mutluluğa ulaşmasının vasıtası olarak Kögüdey-Mergen'i işaret etmektedir. Ailesini, halkını ve yurdunu kötü güçlerin elinden kurtarmak amacıyla yola çıkan kahraman, bilgiye ulaşma noktasında da bir savaş verir. Aktif bir kahraman olan Kögüdey-Mergen, çeşitli yollarla bilgiyi edinir ve eylemleriyle bu bilgiyi tatbik eder.

Kөгüdey Mergen gücü, cesareti ve yaşlı kadından edindiği bilgilerle Kara Kula'nın yurduna ulaşır. Burada dikkat çekmemek için kılık değiştirir ve *Tastarakay* olur. Altay destanlarında “*altmış kağanın ağabeyi*”, “*yetmiş kağanın ağabeyi*” olan (Dilek 2002: 41, 43; Ergun 1998: 203) Türk destan kahramanın zaman zaman *Tastarakay* kılığına girerek yeryüzündeki ve gök katlarındaki kahramanları denetlemesi, halka zulmedenleri cezalandırması (Dilek 2002: 50-57; Ergun 1998: 214); bazen yer altına inerek kutlu insanları kaçıran “*Erlik-Şeytan-Kötü Ruh*” ile mücadele etmesi ve kutlu kişileri kurtararak yeryüzüne çıkarıp kötü ruhları cezalandırması motifi sıkça karşımıza çıkmaktadır (Dilek 2002: 140, 166; Ergun 1998: 213). Bu durumların benzerini açıkça gördüğümüz *Maaday-Kara* destanında düşman ülkesinde tanınmamak için ortama uyum sağlayan ve o ülkedeki esirlerin kılığına giren ve *Tastarakay* olan Kögüdey Mergen, problemler karşısında pratik ve doğru karar verebilme becerisini sergileyerek Erlik'in elçilerini yenilgiye uğrattır. Bu sihirli gücüyle Türklerin eski inancındaki Kam-larla da benzerlik gösteren kahraman, sırlı bir bilgi türene ve güce sahip olduğunu gösterir. Kögüdey Mergen, daha sonraki bölümlerde tekrar kılık değiştirir ve Yedi Sarı Lama'yı sarhoş ederek Kara Kula'nın ruhunun ne-

rede olduğu ve buraya nasıl ulaşabileceği bilgisini de elde eder. Burada kimliğin gizlenmesi yanında, niyetin gizlenmesi durumu da söz konusudur. Kahramanın, rakibinin zayıf noktalarını keşfederek ona göre strateji geliştirmesi ve amacına ulaşması da aklın kullanımına bir örnek teşkil etmektedir.

Bilgi, gücün esasını oluşturur. Türk destanlarının kahraman tipolojisinde bu gücün kaynağı, daha çok ilahi kökenli olduğu için, kahramanın bilgisi aynı zaman da gizemli ve tanrısal bir nitelik de taşır. Bu gizemli bilgiye sadece Köğüdey-Mergen değil, en yakın yoldaşı olan atı da sahiptir. Türkler, atların denizden çıkan, dağdan inen veya gökten, rüzgârdan, mağaradan gelen kutsal bir aygırdan türediğine inanmışlardır (Elçin 1963: Akt. Demirel 1995: 88). Köğüdey Mergen'in atı da su ruhundan yaratılmıştır ve ilahi bir menşei taşımaktadır. Onun bazen "gök inek"e dönüşmesi de ilahi kaynaklı oluşunun bir sonucudur. Olağanüstü özellikler taşıyan bu at, yeri geldiğinde kahramana bilgiler verir. Anlatıdaki dört kulaklı koyu kır at, her yerde olanı biteni duyarak gizemli bilgilerin bir diğer kaynağı olarak karşımıza çıkar. Köğüdey-Mergen ise dağ ruhundan yaratılmıştır. "Bu kara dağ / Bırak baban olsun balam, dedi / Bu dört kayın ağacı / *Annen olsun balam dedi*" ifadelerindeki dağ ve ağaç, kozmik eksenlerdir ve kahramanın yurdunun merkez simgeleridir. Bu semboller üç kozmik dünyayı birleştiren dikey düşüncüyü de yansıtır. Kahramanın bu ilahi simgelerle ilişkilendirilmesi, onun bilgisinin de gizemli ve ilahi nitelikli olmasını zorunlu kılar. Çünkü o, sıradan insandan farklı olarak, ilahi bir vasıf taşımaktadır ve bu haliyle eski Türk düşünce sistemindeki Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi hükmündedir. Altay'ı yakıp yıkan Kara Kula'nın, kara dağın zirvesine çıkmak isterken ilahi bir müdahale ile kar ve yağmurun başlaması ve Kara Kula'nın Köğüdey-Mergen'i bulamadan dönmesi, ilahi güçlerin koruması altında bir kahraman tipinin de açık göstergesidir.

Köğüdey-Mergen, sınırsız ve mutlak bir güce tabidir. Çeşitli vesilelerle bu gücün yansımalarını kendisinde görmekteyiz. Gerçek bilgiye ulaşırken de bu gizemli özelliklerinden faydalanmaktadır. Anne ve babasının yaşadığı bilgisini gördüğü rüya vasıtasıyla edinmesi de (s. 358), bilgiye ulaşmanın bir başka yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu vasıta, Kamların kendinden geçme halini ve ruhun bedenden ayrılarak ilahi güçlerle iletişime geçerek bilgiye ulaşmasını hatırlatmaktadır. Bu ilahi kudret ve gizemli bilgilere ulaşma yetisi onu bilge/bilici tiplerden birisi haline getirmektedir.

Maaday-Kara Destanı'nda Akıl ve Mutluluk İlişkisi

Türk mitolojisindeki üçlü evren tasarımı insanoğlunun yaşamını sürdürdüğü yerüstü dünyası, iyiyi temsil eden "gök" ile kötüyü temsil eden "yeraltı" dünyasının arasındadır. Bu mekân aynı zamanda göğe ait unsurlar ile yeraltına ait unsurların devamlı çatışma halinde bulunduğu bir mekândır. İyi ile kötünün, mutluluk ile mutsuzluğun bir arada bulunduğu bütüncül mekân anlayışının hakim olduğu Türk mitolojik sisteminde insanoğlunun en büyük hedeflerinden birisi iyilik ve mutluluğa ulaşma çabası olmuştur. Kötülüğün aşılmasında ve mutluluğa ulaşmada ise mutlaka bir yol bulunmaktadır. Bunun için akıl, bilgi ve çaba gerekir. İnsan aklını kullanarak "gök"e, "iyilik"e ve "mutluluk"a ulaşır. Akıllı olmak, aynı zamanda ölçülü olmaktır. Ölçüsüz olmak insanı mutsuzluğa sürükler. Maaday-Kara destanında da bunun yansımalarını açık bir şekilde görmekteyiz.

Altay yurdunu yağmalayıp yıkan ve evrensel düzene ait unsurları ortadan kaldırmak isteyen Kara Kula, destandaki kötülük ve *anti-akıl* kutbunun temsilcisidir. Zira bu kozmik unsurların ilahi kökeni hakkında bir malumatı yoktur. Üst tarafının Tanrı Kудay'a, alt tarafının ise Erlik'e ait olduğu Dokuz köşeli at çakıyı çıkarmak istemesi onun gök ve yeraltı evrenine ait bilgilere sahip olmadığını gösterir. Kara Kula, bu bilgilere ulaşabilecek akla ve sezgiye de sahip değildir. Sarı Lama'nın "*rezilin kızarıp akacak kanı yok, söniip ölecek ruhu yok*" ifadelerinden Kara Kula Kağan'ın bu dünyada ölümsüz olduğu anlaşılmaktadır. Kara Kula'nın bunun bilinciyle hareket edip kibirlenmesi, onun akıldan uzaklaşmasına ve yolunu şaşırmasına sebep olur. Bu durum Kara Kula'ya mutsuzluğu, yenilgiyi ve ölümü getirmiştir.

Maaday-Kara Destanı'nda, yasa ve düzenin bozulmasıyla "kaos" durumunun hakim olduğu kozmik yeryüzü evreninde, düzenin sağlanması noktasında "akıl" en önemli unsurlardan birisidir. Akıldan uzaklaşmak, yani ölçülü ve dengeli olmamak evreni kaos durumuna, dolayısıyla da insanı acıya ve mutsuzluğa sürüklemektedir. Anlatıda akıllı temsil eden Köğüdey-Mergen, yer altının kötü ruhları tarafından kaçırılıp esir alınan ailesi ile halkını ve yurdunu kurtarmak için bir mücadeleye girer. Bunu yaparken bilgiye ulaşma noktasında da bir savaş verir ve çeşitli yollarla edindiği bilgiyi eylemleriyle tatbik eder. Gücü ve cesareti ile aklını birleştirerek ailesini, halkını ve malını yeraltı dünyasının kötü güçlerinden kurtarır. Altay yurdu tekrar eski mut-

lu günlerine kavuşur.

Akıl, evrensel düzenin sağlanmasında ve mutluluğa ulaşmada temel unsurlardan birisi olarak sunulmaktadır. Nitekim akıl, problemler karşısında doğru karar alabilmeyi sağlar. Akıldan uzaklaşmak, aynı zamanda bilgiden ve doğru karar almaktan da uzaklaşmak demektir. Yurdunu kurtarıp halkını mutluluğa kavuşturan Köğüdey-Mergen, anlatının son kısımlarında evlenmesi gerektiğini düşünerek duygulara ağırlık verir ve akıldan uzaklaşır. Evlenmek istediği kızın babasının isteğiyle, dünyayı sırtında taşıyan iki balinanın kanadını getirmeyi kabul eder ve bunu gerçekleştirmek için yola koyulur. Tanrı'nın koyduğu yasa ve düzenin de dışına çıkmak anlamına gelen bu eylem akıldan uzaklaşmasının bir göstergesidir. Evrenin düzenini bozacak bu davranış doğal olarak cezasız kalmamış ve anlatının sonunda kahramanın annesi ve babası ölmüştür. Bu noktada akıl, mutluluğa götüren bir araç olarak yüceltilirken, akılda ve duyguda dengeli olmak da toplumsal ve evrensel bir değer olarak sunulmuştur. Gök'ten uzaklaşmak aynı zamanda akıldan da uzaklaşmak demektir. Akıldan uzaklaşma durumu da, bireyi ve içinde bulunduğu toplumu felakete sürükleyen bir durum olarak anlatının arka planında sunulmuştur.

Anlatının bu kısmında dikkati çeken bir başka nokta, Türklerin inanç ve düşünce yapısıyla ilgili önemli bilgilerin sunumudur. Anlatının başında, yeraltı güçlerinin getirdiği ölüme karşı kahramanın bir çabası ve başarısı söz konusuyken, anlatının sonunda kahramanın anne ve babası ölmesine rağmen, kahramanın herhangi bir girişimde bulunmadığını görmekteyiz. Burada Erlik'in önderliğindeki "yer altı" güçlerinin getirdiği ölüme karşı çare olmasına rağmen, "gök'ten gelen ölümün kabullenildiği görülmektedir. Dolayısıyla Türklerin eski inanç sisteminde tek bir varlığın kesin karar verici olduğu, onun hükümlerinin sorgulanmadığı ve kesin bir itaatin söz konusu olduğu "Tanrı" anlayışı göze çarpmaktadır. Tanrı, iyilik dairesi içerisinde yer aldığı için ondan gelen zillet değildir. Bu sebeple ondan gelene itaat edilirken, kötüden gelen zillate boyun eğilmemiştir. Eski Türklerin tasarım dünyasını yansıtan bu kurgular ve kurgularda yer alan hikâyelere giydirilen bu bilgiler, Türklerin eski inanç sistemini ve dünya görüşünü yansıtmaları bakımından büyük önem teşkil ederler. Türklerde Tanrı'nın varlığı ve hâkimiyeti kabul edilmiş ve tasarımlarda da bu kabul üzerinden hareket edilmiştir. Köğüdey Mergen "Ot yemeyen mal davar var mı? / Ölmeyen bir er var mı?" (s. 334) sözüyle ölümlü sonun bilincindedir. Burada ölüme boyun eğme söz konusudur; çünkü bu olgu da evrenin bir yasasıdır ve bengü-

lük sadece Tanrı'ya mahsustur. Orhun abidelerinde yer alan "öd Tengri yasar, kişi oğlu kop ölgeli törümü" (Kültigin Yazıtı, Kuzey: 10) ifadesi de Türklerin bu dünya görüşüne sahip olduğunu belirten önemli işaretlerinden birisidir. Zamana ancak tek bir varlık sahiptir, o da Tanrı'dır. Onun dışındaki varlıkların zamana hükmetme gücü yoktur. Destanda da bu inanç sisteminin yansıması sen derece etkili bir olayla kurgulanmış ve somutlaştırılmıştır.

Sonuç

Köğüdey-Mergen, ailesini, halkını ve malını kurtarmak için kötü ruhlarla mücadeleye girişmiş, aklını ve gücünü kullanarak amacına ulaşmıştır. Kahramanın bilgi edinme sürecinde sadece akıl değil; deneyimler, çeşitli duyu ve sezgiler de devreye girmiştir. Burada evrensel hakikatlerin bilgisiyle hareket etme ve tanrısal düzeni sağlama gayesi söz konusudur. Zihinsel düşünce ve tasarımların sembolik formlar vasıtasıyla aktarıldığı Maaday Kara Destanı, çeşitli eylemler vasıtasıyla ortaya konulan bilgi sistemi hakkında ipuçları sunar; destan kahramanının içinde konumlandırıldığı evrende, bilginin ve bilgiye ulaşmada aklın önemini, akılda ve duyguda dengeli olmayı evrensel bir değer olarak sunmaktadır. Anlatıda bilginin kaynağı, bilgiye ulaşma yolları ve yöntemleri, bilginin kullanımı ve önemi bağlamında da bir çeşitlilik söz konusudur.

Destanda, aklın yitilmesiyle evrensel düzenin bozulduğu ve "kaos" ortamının hüküm sürmeye başladığı yeryüzü evreninde, tekrar aklın kullanımıyla kosmos düzenine geçilmiştir. Çeşitli yollarla elde edilen bilgiler doğru karar vermede, var olan problemlerin çözümlenmesinde ve geleceğe yönelik doğru tahminlerde bulunmakta kullanılan bir vasıta olarak işlevselleştirilmiştir. Bu anlamda bilgi, hayatın her alanında geçerli ve insan için rehber niteliğindedir. Maaday-Kara Destanı'nda insanı mutluluğa ulaştıran bilgi, iki dünya için de geçerlidir. Bilginin seviyesinin yüksekliği, kahramanı Tanrı'ya daha da yaklaştırmış; anlatının sonunda kahraman göğe yükselerek sembolik anlamda "uçmak"a (cennete) ulaşmıştır. Destanın alt metninde bir erdem olarak sunulan akıl, mutluluğa ulaştıran bir vasıttadır. Akıl, düzensizliğe ve hataya karşı bir kalkandır. Akıldan uzaklaşmak ve duyguların esiri olmak anlatıda düzensizliği ve hatayı beraberinde getirmiş ve neticede mutsuzluğa yol açmıştır. Bu anlamda destan, aklın kullanımı ve bilginin gerekliliği yanında, ölçülü olma durumunu da metnin kurgusuna yerleştirilmiştir. Aklını kullanmayan ve ölçülü davranamayan insan zararlı olan yolu izlerken; aklını kullanan ve ölçü-

lû davranan insan iyi ve yararlı eylemlerin peşindedir. Bunu yapmak da bilgece bir eylemdir.

KAYNAKLAR

Abdurrezzak, Ali Osman. “Türk Dünyası Mitolojik Destanları ile Kalevala Destanının Tipolojik Açıdan Mukayesesi”, Gazi Türkiyat, Bahar 2014/14.

Akdağ, Mehmet. *Gazali’de Bilgi Problemi*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, İslam Felsefesi Bilim Dalı, Konya, 2010.

Arslan, Mustafa. “Türk Destanlarında Evren Tasarımı”, Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı, İzmir, 2005.

Bekki, Salahaddin. *Maaday-Kara Destanı*, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2007.

Çubukçu, İbrahim Agah. “Türk-İslam Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler”, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1987.

Demirel, Hamide. *Türk Destanlarında Güzellik, Destan, Masal ve Din Unsurları ile Yabancı Destanlarda Türk Kahramanları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1995.

Dilek, İbrahim. *Altay Destanları I*, TDK Yayınları, Ankara, 2002.

Dilek, İbrahim. “Sibiryada Türk Destanlarında Kahramanın Yeraltı ve Gökyüzü Dünyalarıyla İlişkileri Üzerine Bazı Tespitler”, Milli Folklor, 2010, Yıl: 22, Sayı: 85.

Erdem, Hüsamettin. *Bazı Felsefe Meseleleri*, Hüner yay. Konya, 1998.

Ergun, Metin. *Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

Kılıç, Cengiz. “John Locke: Bilginin Kaynağı ve İdeler Sorunu”, Ekev Akademi Dergisi, Sayı 58, Kış 2014.

Rzasoy, Seyfeddin. “Oğuz Mitolojisinde Kaos ve Onun Deli Paradigmaları”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2012.

Kültiğin Yazıtı, Kuzey Yüzü, 10.

Uysal, Enver. *Kindî ve Fârâbî’de Akıl ve Nefs Kavramlarının Ahlakî İçeriği*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 2, 2004.